

Editörden/Editorial/ من رئيس التحرير

İbrahim HATİBOĞLU, Yeni Bir Sayı, Aydınlık Bir Ufuk...

Makaleler/Articles/ مقالات

Ayhan TEKİNEŞ, Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma/
*Hadīth and History: A Methodological Comparison*Nimetullah AKIN, Das Historische Bild von Maria in der
Geschichtsliteraturdes Frühen Islam/*Erken Dönem Tarih*
*Literatüründe Hz. Meryem'in Tarihsel Tasavvuru*Kadir PAKSOY, Sa'lebe Hadisinin Sened ve Metin Açısından Tenkidi/
*Critical Analysis of the Sa'laba Hadīth (Story) in Sanad and Matr*Ahmed ÜRKMEZ, Bir Muhalefet Aracı Olarak Tahric/
Takhrīj: As a Means of Opposition

Tercüme/Translation/ ترجمة

J. H. KRAMERS, Maniheist Eğilimli Bir Hadis: Ākiletü'l-hadir/
A Tradition of Manichaeen Tendency (Çev. Fatma KIZIL)

Araştırma Notları/Review Articles/ ملاحظات دراسية

Sıddık KORKMAZ, *el-Mektebü'l-Elfiyye* CD'sinin İçerdiği Eserler,
Küneleri ve Müelliflerinin Ölüm Tarihlerine Göre İsim Listesiİsmail ALBAYRAK, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'ân: Batı Etkisinde*
Hint Kur'ân Araştırmaları Adlı Eser Üzerine Bazı Mülâhazalar

Makale Tahlili/Article Reviews/ نقد المقالات

Abdullah AYDINLI, "İcâzet" Hakkındaki Bir Makalenin İcâzeti

Bir Muhalefet Aracı Olarak Tahrîc

Ahmed ÜRKMEZ

“Takhrij: As a Means of
Opposition”

Abstract: Takhrij, which means ‘to find a hadith’s origins and to appreciate its authenticity is a very suitable process for criticism. Because of this property, it has been used as an active figure of opposition in the Kadizâdelis-Sivâsîs arguments, one of the most important and the most famous intellectual occurrences of Ottoman’s History. A Sivâsî-origin author, Ali b. Hasan b. Sadaqa, prepared a takhrij book on *al-Tarîqa al-Muhammediyya* of Birgiwî, the main reference of Kadizâdelîs. This article aims to evaluate this takhrij book named as *Idrâk al-Haqîqa* and including more than a hundred criticisms against Birgiwî’s *al-Tarîqa*.

Citation: Ahmed ÜRKMEZ, “Bir Muhâlefet Aracı Olarak Tahrîc” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, II/2, 2004, pp. 87-106.

Key words: Takhrij, Kadizâdelîs, Sivâsîs, *Idrâk al-haqîqa*, Birgiwî.

Giriş

İlk bakışta tahrîcin “bir hadisin yazılı kaynaklarını bulmak veya “hadisin temel eserlerde rivayet edildiği yerleri ortaya çıkarmak” anlamında kullanıldığı akla gelmektedir. Ayrıca bu sürecin zaman zaman isnâd, ricâl ve sıhhat değerlendirmelerini de ilâve etmek suretiyle desteklendiği, çoğunlukla da belirlenmiş bir kitabın hadisleri için yapılan bu faaliyet için tahrîc ifadesinin tahsis edildiği söylenilebilir.¹

Bu makalede² tahrîcin az karşılaşılan bir yönü olarak muhalefet amaçlı kullanımını üzerinde durulacaktır. İlk bakışta gerçek ve orijinal bilgiye ulaşmayı hedefleyen salt bilimsel bir çaba gibi görünse de tahrîcin aynı zamanda bir muhalefet aracı olarak kullanılmaya oldukça müsait bir yönü vardır. Hadisi kitabında aktaran müellifin eksik bıraktığı noktaların eleştirilmeye son derece

* SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı, ahurkmez@hotmail.com

¹ Tahrîc hakkında detaylı bilgi için bk. Mahmûd et-Tahhân, *Usûlü’l-tahrîc ve dirâsetü’l-esânîd*, Riyad 1996, s. 7-15. Hamza el-Melibârî-Sultân el-Akâyile, *Keyfe nüderriş ilme tahrîci’l-hadis*, Amman 1998, s. 13-53. Ahmed el-Harrât, *Muhâdarât fî tahkiki’n-nusûs*, Cidde 1988, s. 62-68. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, *Zabtü’n-nas ve’t-ta’lik aleyh*, Beyrut 1982, s. 24-25; Abdullah Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 147-148.

² Bu makale, “Kadizâdeliler-Sivâsîler Tartışmalarının Hadis İlimine Etkisi ve İdrâkî’l-Hakîka Örneği” ismiyle SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne tarafımızdan sunulan yüksek lisans tezi (Konya 2000) esas alınarak hazırlanmıştır.

elverişli şartlar oluşturması muhalefete zemin hazırlayan mühim sebeplerdendir. Söz gelimi yazarın bir hadisin kaynağını yanlış veya eksik göstermesi, hadis metninin ya da râvi adının imlâsında, harekelenmesinde, açıklanmasında veya anlaşılmasında bir problemin vukuu gibi hususlar o rivayeti asıl kaynağındaki orijinaliyle karşılaştırma imkânı bulan *muharric* açısından değerlendirilmeye ve eleştiriye açık noktalardır. Hatayı yapan müellifin çalışma ortamında atıflarını kontrol edecek ana kaynak bulamaması veya ciddi sağlık sorunları (meselâ ileri derecede görme bozukluğu) yaşıyor olması gibi etkenleri dikkate almak ya da almamak ve eleştiri düzeyini buna göre ayarlamak büyük ölçüde muharricinin niyet ve insafına kalmıştır.

Bu çalışmada konu Osmanlı hadis literatüründen bir örnekle ele alınacak, imparatorluk tarihinin belki de en ses getiren ve fırtınalar koparan fikrî tartışması kabul edilen Kadızâdeliler-Sivâsiler mücadelesi sürecinde kaleme alınan bir tahrîc çalışması, tahrîcin muhalefet amaçlı kullanımını açısından incelenecektir.

I. Tarihi Bağlam

Kadızâdeliler hareketi XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul merkezli olarak gelişen dinî ve fikrî bir hadisedir. IV. Murad döneminin (1032–1050/1623–1640) başlarında Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) adlı ünlü bir vâiz tarafından başlatılmış ve IV. Mehmed'in (ö. 1104/1693) saltanatı sırasında Köprülü Mehmed Paşa'nın (ö. 1072/1661) akımın önemli temsilcilerini 1066'da (1656) Kıbrıs'a sürmesiyle son bulmuştur.³

İmparatorluğun yükselişini sağlayan değerlerin yozlaştırılmaya başladığı, yönetimde israf ve rüşvetin yaygınlaştığı, toplumun her kademesinde ahlâkî gerilemenin hissedildiği bir dönemde etkileyici vaazlarıyla ortaya çıkan Kadızâde Mehmed Efendi, yaşananların büyük bölümünü dinden ve özellikle sünnetten kopmaya bağlamayı tercih etmiştir. Literatüre vâkıf, pek çok metni ezbere bilen, hazır cevap, hırslı ve mücadeleci kişiliği sayesinde vâizlikte hızla yükselmiş ve söylemlerine temel referans olarak da Kanûnî döneminin meşhur ahlâk otoritesi İmam Birgivi'nin (ö. 981/1573)⁴ *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserini kullanmıştır.

³ Akımla ilgili geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XIX/1–2, Ankara 1983, s. 208–225; C. Zilfi Madeline, "The Kadizadellis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century İstanbul", *Journal of Near Eastern Studies*, XLV, Chicago 1986, s. 251–269 (makalenin Türkçe'si için bk. "Kadızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul'unda Dinde İhyâ Hareketleri" [trc. M. Hulûsi Lekesiz], *Türkiye Günlüğü*, sy. 58 Ankara 1999, s. 65–79); Cengiz Gündoğdu, "XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsiler-Kadızâdeliler Mücadelesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III/1, İstanbul 1998, s. 37–72.

⁴ Birgivi'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Cenâbi Mustafa Efendi, *el-Aylemü'z-zâhir fi ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3100, II, vr. 425^{a-b}; Ali b. Bâli, *el-İkdü'l-manzûm*

Kadızzâde'den *Tarika* okuyanlardan birisi olan Kâtib Çelebi,⁵ sürtüşme ve mücadele sürecini başlatan ilk adımın, Kadızzâde Mehmed Efendi'nin vaazlarında raks ve devran konusunu gündeme getirip, bu uygulamaları tasvip eden ve gerçekleştirenleri suçlaması olduğunu belirtir.⁶ Vaazlarındaki üslûbunun aşırılığı, muhatap kesim için kıskırtıcı bir niteliğe dönüşmüştür. Zamanla karşılıklı olarak birbirini küçük düşürücü davranışlardan, dinsizlikle itham etmeye kadar çok değişik boyutlar kazanan tartışmalar,⁷ "Yezîd'e lânet okuma" meselesiyle başlayıp "Hazret-i Hızır'ın yaşayıp yaşamadığı" ile devam eden ve çoğunlukla hiçbir güncel yönü ve pratik değeri olmayan alanlara yayılmış ve Kâtib Çelebi'nin ifadesiyle "nizaları sürünüp nice kıl u kâle ve bahs ve cidâle müeddî olmuşdu."⁸

Kadızzâde'nin tasavvuf ve tarikatlara yönelik eleştirilerini cevaplayan asıl kitle, edebî ve kültürel birikimleriyle tanınan Halvetîler'dir.⁹ Dönemin Halvetî

fi efâzîl'r-Rûm, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4597, vr. 82; Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti'ş-Şekâkik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 179-181; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul 1972, I, 284; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, Karesi 1342, I, 8; M. Ali Aynî, *Türk Ahlâkçuları*, İstanbul 1993, s. 97-98; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi: Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul 1992; M. Hulusi Lekesiz, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri* (doktora tezi, 1997), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ⁵ Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ehak* (nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1993, s. 111-112. Kâtib Çelebi eserin sonunda kendi biyografisini verirken, 1038'de (1628-1629) Kadızzâde'nin Fâtih Camii'ndeki derslerine katıldığını söyler. Bu arada Kadızzâde'nin de İmam Birgivi gibi Balıkesirli olduğuna ve ilköğrenimini memleketinde, İmam Birgivi'nin öğrencilerinden okumak suretiyle aldığına işaret edilmelidir.
- ⁶ "Raks ve devr hususunda eski davayı tecdid idüp, cumhûr Halvetiyye ve Mevleviyye ile hasım olmuş idi". bk. Kâtib Çelebi, *Fezleke-i Târih*, İstanbul 1287, II, 183; a.mlf., *Mizân*, s. 112. Kâtib Çelebi Kadızzâde'nin bu konuyla ilgili *İrşâdu'l-ukûli's-selime ile'l-usûli'l-kavime bi-ibtâli'l-bidai's-sakime* adını taşıyan bir çalışmasından da bahsetmektedir (*Kesfû'z-zunûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya-Rıfat Bilge, İstanbul 1971, I, 66).
- ⁷ *Mizân*, 112; *Fezleke*, II, 183.
- ⁸ *Fezleke*, II, 183. Söz konusu meseleler şunlardır: Tegannî ile Kur'an okumak, raks ve devir uygulamaları, müezzinlerin cuma ve bayram namazlarında hep bir ağızdan salavat getirmeleri, tütün, kahve ve afyon içmenin haram olup olmadığı, Resûlullah'ın anne ve babasının itikadî durumu, Firavun'un mümin mi yoksa kâfir mi öldüğü, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin haklı mı haksız mı olduğu, kabir ziyareti, kandil gecelerine özel namazların hükmü, namaz çıkışında musâfaha meselesi, Muhammed ümmetinden bir kimsenin 'ben İbrâhim milletindenim' demesi. Kısaca belirtmek gerekirse bu konu ve soruların tamamına Kadızzâdeliler menfi ve muhalif, Sivâsiler ise müsbet ve taraftar yaklaşmaktadır. Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hakk*'ı bu konulardaki görüşlerini açıklamak üzere yazmıştır (bk. *Mizân*, s. 3-128).
- ⁹ Halvetiyye Tarikatı için bk. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, XV, 393-395. Ayrıca Halvetîler'in devlet nezdindeki itibarları hakkında bk. Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı*, Ankara 1999, I, 269-281.

Şeyhi Abdülmecîd Sivâsî Efendi (ö. 1049/1639)¹⁰ sûfi ekolün sözcülüğünü üstlenmiş ve Sivâsîler'e isim kaynağı olmuştur. Onun ölümünden sonra yerine hem kız kardeşi tarafından yeğeni hem de halifesi olan Abdülahad Nûri Efendi (ö. 1061/1651) geçmiştir.¹¹

Abdülahad Nûri Efendi'nin tahrîcin bir muhalefet aracı olarak kullanımını teşvik etmesi bakımından önemli bir yeri vardır. Zira Birgivi'nin *Tarîka*'sını eleştiren eserlerin yazılmasını teşvik etmekle kalmamış, kaleme aldığı bir eserle bu kitabı bizzat tenkit etmekten de çekinmemiştir.¹² Abdülahad Nûri Efendi'nin yol göstermesiyle *Tarîka*'ya reddiye amacıyla eser yazanlardan ilki, kaleme aldığı şerhle konuya dair tartışmaları ayrıntularıyla ele alan Kürd Molla'dır (ö. 1084/1673). Enderûn-ı Hümâyün mektebi hocalarından olan Kürd Molla,¹³ 1058 yılının ramazan ayında Süleymâniye Medresesi'nde telifini tamamladığı *Tarîka* şerhi mahiyetindeki eserine, uzlaşmayı çağrıştıran *Kitâbu't-tahkik ve't-tevfik beyne ehli's-şer' ve ehli't-tarîk* adını vermeyi uygun görmüştür.¹⁴

Eserinde dile getirdiği eleştirilere tahammül edemeyen Kadızâdeliler, Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi'den (ö. 1064/1654)¹⁵ Molla'nın katlini istemişler, o da Kürd Molla'yı gizlice yanına çağırarak kendisine bir miktar yol harçlığı vermiş ve İstanbul'u terk etmesini istemekle yetinmiştir.¹⁶ Kâtib Çelebi, Kadızâdeliler tarafında yer aldığını hissettiren ifadelerle bu hadiseyi şöyle anlatır:

¹⁰ Aslen Sivahlı olan Abdülmecîd Efendi Sultan III. Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a gelmiş, Sultan I. Ahmed Han Sultanahmet Camii'nin temelini atarken temel şeyhi sıfatıyla dua etmiş ve o gün orada kendisine tevdi edilen Sultanahmet Vâizliği görevini caminin inşasından sonra deruhte ederek vefatına kadar sürdürmüştür (bk. *Mizân*, s. 107. Ayrıca bk. Cengiz Gündoğdu, *Abdülmecîd-i Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (doktora tezi, 1997), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹¹ Kısa biyografisi ve şiirlerinden örnekler için bk. Nilüfer Çelik, "Mutasavvif Şâir Abdülahad Nûri'nin Hayatı", *İSTEM*, I/ 2, Konya 2003, s. 173-178.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1973, I/1, s. 361. Kâtib Çelebi Abdülmecîd Efendi hakkındaki olumlu mülahazalarının aksine, Abdülahad Nûri Efendi'yi taassupta eşsiz görmekte ve 'dâvâ-yı taassubda teferrüd iderdi' demektedir (*Fezleke*, II, 383).

¹³ M. Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul 1993, s. 105.

¹⁴ Kürd Molla, *Şerhü't-Tarîka*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2694. Sonunda Bursa'da müellif nüshasından kopya edildiği belirtilen bu nüshaya göre yazarın tam adı Muhammed b. Molla Ebû Bekir b. Molla Muhammed b. Molla Süleyman el-Kürdî es-Sehrânî el-Elmevânî'dir (vr. 501*). Eserin hicri 1180'de istinsah edilmiş güzel bir nüshası da Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler (İnebey) Kütüphanesi'ndedir (Haraççı, nr. 820). Diğer iki nüsha için bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 362, Yusuf Ağa, nr. 263.

¹⁵ Esasen Mevlevî muhibbi olan Bahâî Efendi, olayların büyümesini engellemek için Sivâsî'ler aleyhine bazı fetvalar vermiş, ama el altından sûfi kanadı korumayı da ihmal etmemiştir (bk. Mehmet İpşirli, "Bahâî Mehmed Efendi", *DİA*, IV, 464).

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III, 362 (dp.1). Kürd Molla Bursa'ya sürülmüş ve Ulu Cami müderrisi iken vefat etmiştir (bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 380).

"İbtâl-i Şerh-i Tarikat: ... Mezbûr Kürd dahî, şeyhin sevk ve tergebine aldanub, bir şerh zımında kitâb-ı mezbûru redd u cerh eylemek kasdın itdi. Lâkin Birgili Efendi'nin hulûs-ı bereketiyle şerh-i mezbûr mecrûh ve merdûd oldu. Zira Kadızâdeliler şerhde tecsimeye müteallık, Ehl-i sünnet akaidine muhâlif sözler bulup, taraf-ı saltanattan Şeyhülislâm Bahâî Efendi'ye ibtâlîne işaret-i aleyh vâki oldukda, saferin on birinci günü akd-i meclis olunup, vucûh-u ulemâdan birkaç kimse şârih-i mezbûr huzûr-ı mollâya gelüp, ol Kürd muâteb ve nefy-i beled ile muâkab olduktan sonra, şerhin üzerine ibtâl mânalarını yazdılar. Mezbûr, Abdülâhad pâresine atılıp, burun isterken kulaktan çıktı. Vazifeleri kesilip şehirden sürüldü. Kendüye bedel ol nusret ettiği kimselerden fâide olmadı."¹⁷

Abdülâhad Nûri Efendi'nin teşvikleriyle *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* ile ilgili olarak yazılan eserlerin ikincisi ise, Bayrampaşa İmamı Ali Efendi tarafından kaleme alınan ve *tahrîc* adı altında *Tarîka* hadislerinin zayıflığını ispatlamayı amaçlayan, bu çalışmaya da temel oluşturan *İdrâkü'l-hakîka fî tahrîci ehâdisi't-Tarîka*'dır.

II. İdrâkü'l-hakîka fî tahrîci ehâdisi't-Tarîka

Bayrampaşa İmamı veya kısaca Ali Efendi diye anılan Ali b. Hasan b. Sada-ka'dan¹⁸ kaynaklarda Tatar İmam lakabıyla da söz edildiği görülmektedir.¹⁹ Aslen Mısırlı olduğunun bilinmesi, özellikle İstanbul'un fethi ve Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra hilâfet merkezine gelen âlimlerden olabileceğini akla getirmektedir.²⁰ Nitekim daha önce de bu tür vesilelerle İstanbul'a gelip çeşitli camilerde imamlık ve bazı medreselerde müderrislik yapan Mısırlılar olmuştur.²¹

¹⁷ *Fezleke*, II, 383. Kâtib Çelebi *Kesfî'z-zunûn*'da ise (II, 1112) bu olayın hicri 1063 yılının safer ayında yaşandığını belirtir. Kadızâdeliler'e temâyülü olmasına rağmen, tarihini yazarken onun *Fezleke*'sini esas aldığı anlaşılan Naimâ'nın, iki kaynaktan ortak olan İbtâl-i Şerh-i Tarikat başlığı altında Kâtib Çelebi'nin 'mezbûr Kürd dahî şeyhin sevk ve tergebine aldanub' ifadesini 'mezbûr Kürd dahî şeyhin sevk ve tergebine binâen' biçiminde tadil etmesi (Naimâ, *Târih*, İstanbul, ts., V, 268) olayın tarafgirlik boyutunun tarih yazımına nasıl yansıtıldığını gösteren net bir örnektir (Öte yandan Naimâ'nın "Kutbü'l-Ârifin, Gavsül-Vâsilin, Sivâsîzâde, Şeyhü'ş-Şuyûh efendimiz hazretleri nakil buyurdular ki" şeklindeki bir ifadesi için bk. *Târih*, III, 171.)

¹⁸ bk. *Kesfî'z-zunûn*, I, 1112; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin* (nşr. Rifat Bilge-İbnülemin Mahmud Kemal İnal), İstanbul 1951, I, 756; Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, s. 102.

¹⁹ Naimâ, V, 268, 271. Naimâ'nın anlattığı Tatar İmam'ın Kâtib Çelebi'nin bahsettiği Bayrampaşa İmamı ile aynı şahıs olduğunu, mesleklerinin imamlık olduğunda ittifak etmelerinin yanı sıra, görev yeri olarak Muhammed Ağa Camii'ni göstermelerinden de anlamak mümkündür.

²⁰ Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettikten sonra İstanbul'a dönerken, bölgenin nüfuzlu kişilerinden, bilhassa ilim ve sanat erbâbından pek çok kişiyi deniz yoluyla başkente nakletmiş ve İstanbul'a yönelik ilmi hareketlilik daha sonraki dönemlerde de süregelmiştir (bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 293).

²¹ Meselâ Taşköprizâde *eş-Şekâik*'ta Şeyh Arap İmam diye birisinden söz etmektedir. Mısır'da hadis, tefsir, usul ve fûrû okuduktan sonra İstanbul'a gelip yıllarca Sultan Muhammed (Fâtih) Camii'nde imamlık yapan, aynı zamanda dârülkurrâ müderrisliği görevinde bulunan ve hicri 956'da ölen bu zât için bk. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul 1405/1985, s. 499-501.

Bayrampaşa İmamı'nın *Tarika*'da bulunan yaklaşık 750 hadisi tahrîc ettiği *İdrâkî'l-hakika* adlı eserinin müellif hattı nüshası günümüze ulaşmıştır.²² Toplam 102 varaklık eserin baş tarafındaki giriş bölümü, sonundaki kaynaklar cetveli ve hâtîme dışında kalan 100 varacağının tamamı tahrîce tahsis edilmiştir. Şekil yönünden hemen hemen kusursuz olan müellif nüshası, sayfa düzeni, noktalaması, başlık koyma ve yazı karakteri bakımından mükemmel düzeydedir.²³

Eserin önemli bir özelliği de baş tarafında dönemin büyük Halvetîler'i tarafından yazılan takrizlerin yer almasıdır. Numara verilen ilk altı varakta yer alan bu on takriz yazısı, Sivâsîler'in bilgi birikimi ve kabiliyetlerini, en azından hüsn-i hat ve edebiyatta ulaştıkları seviyeyi gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.²⁴ Bu takrizlerin hemen hepsinde benzetmeler, kelime oyunları ve güçlü bir Arapça örgüsü dikkat çeker. Resûlullah'a ve ailesine yönelik salavat cümleleri, kitabın yazarı için hayır dualar ve eserin muhtevasına dair müsbet değerlendirmeler bu takrizlerin ortak sayabileceğimiz unsurlarıdır.²⁵ Yazısını "Allah, 'muhtaçların' kendisinden yararlanmalarını nasip eylesin. Bize de iyilik kapılarını açsın" diye bitiren Muhteremzâde Ahmed'in 'zevî'l-hâcât' ifadesi ile kastettiği kişilerin Kadızâdeliler olduğu ise açıktır.

Sözlerine Allah'a hamdederek ve Resûlullah'a salavat getirerek başlayan müellif kendini "Merhum Bayrampaşa'nın imamlığıyla şeref duyan, Devlet-i Osmâniyye'nin hil'at-i Vizâret-i Uzmâ'sını müktesî Ali" diyerek²⁶ iki yönüyle tanıttıktan sonra kitabını yazış sebebini açıklamakta; dört halifenin menâkıbı konusunda yazdığı eserin çok beğenilmiş olması ve kadri yüce, fâni dünyaya yüz vermemesiyle tanınan, ilim ve amelî Allah yolunda ilerleyen bir zâtın,²⁷ *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*'deki hadislerin tahrîcini yapmasını kendisinden rica

²² *İdrâkî'l-hakika*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, nr. 82, vr. 102^a. Makale boyunca esere yapılan atıflarda bu nüsha geçerli olacaktır. (Eserin çalışma sırasında incelenen diğer iki nüshası, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1237 ve Kılıç Ali Paşa, nr. 184'te bulunmaktadır. Ayrıca Topkapı, Cambridge ve Batavia kütüphanelerindeki nüshaları için bk. *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtût* [nşr. Müessesetü Âli'l-beyt], I, 67.)

²³ Uzunçarşılı muharrir için *müdekkik* sıfatını kullanıyorsa da (*Osmanlı Tarihi*, III, 361) bu ifadenin *genel titizlik* anlamında geçerli olabileceği, ancak Bayrampaşa İmamı'nın -özellikle hadis alanında- *tahkik ehli* sayılmayacağı belirtilmelidir. Kendisi de bunu eserinin önsözünde itiraf etmekte ve derlemeci yönünü ön plana çıkarmaktadır (bk. *İdrâk*, vr. 1^b).

²⁴ Bu yazıların sahiplerinden bazıları sırasıyla şu isimlerdir: Muhteremzâde Ahmed, Abdullah b. Mustafa, Ebû's-Suûd el-Alevî eş-Şa'rânî, Seyyid Muhammed Emin b. Sun'î, Şa'bân b. Veliyyüddin, Memikzâde Mustafa b. Muhammed, Ebû Said el-Fakîr, Sa'dizâde Seyfullah.

²⁵ Eseri; Ebû's-Suûd eş-Şa'rânî *fâik ve müteber*, Ebû Said el-Fakîr ise *kabule şayan* diye takdim etmektedirler. Emin b. Sun'î'nin "ولم يأت الباطل من بين يديه، ولا من خلفه" (Bu esere yanlış hiç bir yönden yaklaşamaz) cümlesi ise gereğinden fazla iddialıdır. (krş. Fussilet 41/42)

²⁶ *İdrâk*, vr. 1^b.

²⁷ Bu zâtın Şeyh Abdülmecid Sivâsî'nin halifesi Abdülahad Nûri olduğuna daha önce işaret edilmişti.

ettiğini belirtmektedir. Sözü burasında *Tarika*'yı kısaca değerlendiren Bayrampaşa İmamı şunları söyler:

"Bazı ahlâk-ı Ahmediyye'yi beyân eden, sünnete uygun nice hasletleri destekleyen, üstün değerlere giden yolları bildiren bir eserdir. Mamafih, satır aralarında eksiklikler göze çarpmakta ve meseleler işlenirken bazı kopukluklar görülmektedir."

Ardından Kadızâdelilerin *Tarika* tasavvurlarını eleştirir:

"Ama yine de fanatik taraftarları, onu öve öve bitiremezler. Hiçbir kusurunun olamayacağı düşünürler. Yok artık; bu kadar kusur eskilerin kitaplarında da bulunur. Peki ya sonrakilerin en sonuncusunun yazdığına ne buyrulur?"²⁸

Sözlerini kitapta yer alan haberleri değerlendirmek üzere kullandığı 'Bilakis içinde zayıftan münkere, mevzûdan muzdaribe hepsi vardır' ifadeleriyle sürdüren Bayrampaşa İmamı, eserini yazma amacını ve benimsediği usulü ise şöyle açıklamaktadır:

"Söz konusu hadislerin tahririni muharriclerin eserlerinden derlemek istedim. Bu fenin gerçek üstatlarını, dinimizin güvenilir imamlarını esas aldım. Pek çok kaynak kullandım. Öz olmasına özen gösterdim. Senedleri kaldırdım. Böylece inceleyenler daha kolay yararlanırlar, öğrenciler daha rahat davranırlar diye düşündüm. Her hadisi yer aldığı kitaba nisbet ettim. Ayrıca ilgili kitabın yazarını ve bu yazarın alıntı yaptığı kişiyi de belirttim."

'Hadisin durumuna işaret ederim ve detayları uzun uzun aktarmaya gerek görmem' diyen muharric, okuyucuyu bıktırmak istemediği için 'il el konularına hiç girmediyini kaydederek bu tutumunu 'ulemânın terğib ve terhîb bağlamında müsâmahaya' dayandırır.

Hadislerin niteliklerine (merfû, mu'dal vb.), senedlerin ve senedlerde yer alan râvilerin durumlarına (zayıf, kezzâb vb.) dikkat çekeceğini, ama yine de gözden kaçırdığı ya da unuttuğu noktaların olabileceğini belirtir.

Bütün bunlardan sonra okuyucudan beklentilerini dile getiren ve insafli olunmasını isteyen Bayrampaşa İmamı'nın bilhassa şu ifadeleri anlamlıdır:

"Bu kitap kesinlikle iki tür okuyucunun eline geçecektir. Okuyan ya âlim ve insafli, ya da cahil ve inatçı olacaktır. İkincisinin gümbürtüsüne kulak asılmaz. Vesvesesi bir şey sayılmaz. Böylelerin kendisi de, muhalefeti de, muvafakati de bir işe yaramaz. İtibar, görüştü üretilene ve her hak sahibine hakkını verebilene dir."²⁹

Devamında durumu "Diyeceğim; insaf istiyoruz. Hasetten, inattan, dar kâfalılıktan kurtulunsun diyoruz" sözleriyle özetleyen muharric iddiasının sınırını da kendisi çizmektedir:

²⁸ *İdrâk*, vr. 1^b. Bu ifadelerin Arapça'sı şu şekildedir:

المحتوية علي بيان بعض الأخلاق الأحمدية، وعلي إحكام أحكام بعض الخصال الشنية، وإعلام أعلام طريقي من المذاهب الشنية؛ لما فيه بعض الخور الباهر في جلال السطور، وبعض الفتنور اللامع في أثناء تقرير الأمور؛ مع أن الخطيرين المفرطين بالغوا في إطرارة، ووعموا أن لم يقع شيء من الكبريات في أثناءه. كلا بل لا يخلو من تلك مضافات السلف، فما ظنك بالذي ألفه أخلف الخلف؟

²⁹ *İdrâk*, vr. 2^a. İfadenin Arapçası şu şekildedir:

وهذا الكتاب، لا بُدَّ أن يقع لأحد رجلين: إما عالم مُتَّصِف، وإما جاهل مُتَّعِيف. فلا اعتبار لوزْعِ عَيْتِه، ولا اعتداد لوسوَيْتِه. وبئله، لا يُعْبَأُ به، ولا بمُخَالَفَتِه، ولا بموافقتِه. وإنما الاعتبار بذي النظر، الذي يعطي كل ذي حق حَقَّهُ.

III. Değerlendirme

Yukarıda anlatılanlar ve gelinen son nokta, dinî konulardaki pek çok yanlış davranış ve anlayışı ilimden hareketle düzeltme iddiası taşıyan Kadızâde ekolünün, muhaliflerine karşı ilmî ölçülerin bir hayli dışında davrandığının düşünülmesine yol açmaktadır. Uzun gayretler sonucu yazılan bir şerhin sayfalarını karalayıp yazarını başkentten sürmek/sürdürmek, ilim ehli olduğunu söyleyen bir kitlenin başvurması düşünülebilecek bir yöntem olmasa gerek-tir. Bu arada, yazılanlar hakkında müsbet düşünmüyor olsa da,⁴¹ Kâtib Çelebi'nin yapılanları ikrar eden sükûtu da dikkat çekilmesi gereken bir diğer husustur.⁴²

Tarika'nın, Türkiye sınırları içindeki tesbit edilebilen yazma nüsha sayısı neredeyse bini aşkın iken, tahrircini konu edinen *İdrâk*'in sadece beş veya altı nüshasının bulunması, eserin ve yazarın tâkibata uğramasıyla yakından alâkalı olmalıdır. Nitekim tarih kaynakları, Sivâsîlerin şerh ve tahrirci yayınlamalarının ardından Kadızâdeli liderlerin bir araya gelerek eserleri incelediklerini ve olumsuz gördükleri bölümleri yetkililere rapor ettiklerini belirtmektedir.⁴³ Nitekim sayfa kenarlarındaki notlardan Kadızâdeli bir muhalif tarafından mütâlaa edildiği anlaşılan bir *İdrâk* nüshası bu incelemenin canlı bir örneği olarak bugün mevcuttur.⁴⁴

Bayrampaşa İmamı'nın kaynak, yöntem ve sonuçları itibariyle durumunu değerlendirmeden önce, hadis ilminin tahrîc boyutu üzerinde farklı bakış açılarının yansımalarının izlenmesine imkân sağlayan bir örneği ele almak istiyoruz.

Birgivi, Hakîm et-Tirmizî'nin (ö. 320/932) *Nevâdiru'l-usûl*'de zikrettiği "Nefsani arzu ve isteklerinizi benim getirdiklerime uydurmadıkça hiç biriniz inanmış olamazsınız"⁴⁵ rivayetini normalde *Sünen* yazarı Tirmizî (ö. 279/892)

⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak'ın Kâtib Çelebi'nin tutumu ile ilgili tesbit cümlesi şu şekildedir: "Kâtib Çelebi'nin şahsî kanaati, yazılan bu tenkidlerden hiç birinin ilmî hüviyete sahip olmadıkları merkezindedir." (Ocak, "Kadızâdeliler Hareketi", s. 223.)

⁴² *İdrâk* üzerine yaptığımız tez çalışmasında eserin değerlendirmeye değer olduğunu müşahade ettik. Zira *Tarika* hadisleri pek çok açıdan tahlile muhtaç durumdadır. Nitekim İmam Birgivi'nin hadisçiliği üzerine bir doktora tezi halen yürütülmektedir (Huriye Martı, *Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarikatü'l-Muhammediyye (Tahkik, Tahrîc, Tahlil)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

⁴³ Naimâ, *Târih*, V, 269.

⁴⁴ *İdrâk*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1237. Bu tenkit notlarını düşenin kimliği tarafımızdan tesbit edilemedi. Yalnız bütün tenkitlerinin *muharric-i câhil* dediği Bayrampaşa İmamı'nı yıpratmaya ve *musannif-i fâzil* diye andığı İmam Birgivi'yi yüceltmeye yönelik olması, hadis kaynaklarına atıflar, şüirler ve Arapça deyimler gibi unsurları içermesi, Naimâ'nın işaret ettiği âlimin Kadızâdelilerden birisi olabileceğini akla getirmektedir.

⁴⁵ Rivayetin Arapça'sı şu şekildedir: "لا يؤمن أحدكم ، حتى يكون هواه تباً لما جئت به".

için kullandığı 'ت' remziyle vermiştir. Muharric bunu haklı olarak şöyle eleştirmektedir:

"Yazar hadisi Ebû İsa et-Tirmizi'nin remziyle vermiştir. Halbuki hadise eserinde yer veren o değil -az önce de belirtildiği üzere- Hakîm et-Tirmizi'dir. Onun da hadisçiler arasında kullanılan özel bir remzi bulunmamaktadır. Doğrudan adını zikretmektedirler. Dolayısıyla Hakîm et-Tirmizi için 'ت' remzini kullanmak yanlıştır."⁴⁶

Muharric'in bu tesbiti Kürd Molla'nın şerhinde de nakledilmiş olup,⁴⁷ son derece isabetlidir. Ancak hâmişlere yazdığı muhalefet şerhlerinden yukarıda sözü edilen Kadızâdeli'nin konuya farklı bir şekilde yaklaştığı anlaşılmaktadır. Hâmişe düşülen notta şöyle denilmektedir:⁴⁸

"Bu hadis *Mesâbih*'in hasenleri arasında geçmektedir. Yazar hadis için Hakîm'e işaretle 'ح' ve Tirmizi'ye işaretle 'م' remzini kullanmıştır. Gel gelelim kitabı ilk çoğaltan kişi (nâsîh-i evvel) yanlışlıkla bu remzi sonraki hadise, sonraki hadisin 'ت' olan remzini ise bu hadise yazmıştır. Diyeceğim, ahmak adamın (el-ahmak) 'yazarın hadisi 'ت' remzini kullanarak Ebû İsa'ya nisbet etmesi vehimdir' lafı, fâzıl musannife yönelik bir iftiradan ibarettir. Diyelim ki her iki Tirmizi için de 'ت' remzini kullandı. Bunda şaşılacak ne var? İkisi de sağlam 'sika' değil mi? Muhaddisler Hakîm için 'ت' remzini kullanamayabilirler. Bu yazarın ilgili remzi kullanamayacağı anlamına gelmez. Onun da kitabında takip ettiği bir yöntem vardır ve 'istilahta rekabet olmaz!'"

Bir sonraki hadisin de aslında Tirmizi'de olduğu halde yanlışlıkla *Sahihayn*'a nisbet edildiğine bakılarak,⁴⁹ bu yorumun ilk bakışta tutarlı olduğu görülebilirse de, Birgivi'nin kitabının başında sunduğu remizler cetvelinde Hakîm et-Tirmizi'ye ait böyle özel bir kayda bulunmaması, *nâsîh-i evvel* teorisinin benimsenmesini engellemektedir. Ayrıca *Tarika*'nın "Medine'de müellif nüshasıyla karşılaştırıldığı ve salavat kalıplarına varıncaya kadar -tüm çıkmalar dahil- her yerinin bu nüshaya uygun hale getirildiği" sonunda açıkça belirtilen bir nüshasında da⁵⁰ bu hadis için 'ت', öteki hadis için ise 'ح' remizlerinin kullanılmış olması muharric'in haklı olmadığını göstermektedir.

"Diyelim ki her iki Tirmizi için de 'ت' remzini kullandı. Bunda şaşılacak ne var? İkisi de sağlam 'sika' değil mi?" ifadesi ise son derece yanlıştır. Zira hem ilk yorumda samimi olunmadığını göstermekte, hem de *Sünen* sahibi Tirmizi'nin hadisteki yerini hafife almak anlamına gelmektedir. Hakîm'e hadis açısından *sika* denilip denilemeyeceği tartışılabilir ise de Ebû İsa'nın onunla bu bağlamda yan yana konulması mâkul değildir.⁵¹

⁴⁶ *İdrâk*, vr. 7°. Krş. Muhammed b. Pir Ali el-Birgivi, *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, İstanbul 1309, s. 7. Makalede *Tarika*'ya yapılan atıflarda bu matbu nüsha kullanılacaktır.

⁴⁷ bk. Kürd Molla, *Şerhu't-Tarika*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2694, vr. 501°.

⁴⁸ *İdrak*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1237, vr. 6°.

⁴⁹ *Tarika*, s. 7; *İdrâk*, vr. 7°.

⁵⁰ bk. *et-Tarikatü'l-Muhammediyye*, Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1060, vr. 5°.

⁵¹ Celâledden es-Süyûti (ö. 911/1505) *el-Câmiu'l-kebir* adlı eserinde kullandığı kaynakları üç gruba ayırmakta, Hakîm et-Tirmizi'yi ve *Nevâdiru'l-usûl* ünü 'hadisi rivayet etmede tek kaldıkları takdirde kesinlikle zayıf olanlar' arasında sayarken, *es-Sünen* sahibi Tirmizi'ye 'sahih de, hasen de, zayıf

Kadızádeli muhalifin 'Tarika'ya ve yazarına söz söyletmeme' anlayışı yüzünden içine düştüğü durum da dikkate değerdir. Bu tepkiyle, hem karşıtı bulunduğu kesimin ana kaynaklarından birini (*Nevâdiru'l-usûl*) savunması gerekmiş, hem de hadisçilerin benimsedikleri güçlü bir eğilimi (Hakîm için 'ت' remzini kullanmama) reddetmek durumunda kalmıştır.

Muharririn Birgivi'yi remiz kullanımı açısından eleştirdiği bir başka nokta, Buhârî-Ebü Dâvûd 'خ د' remizleriyle verilen "Dünyada ikiyüzlü olanın kıyamet günü ateşten iki dili olur"⁵² rivayetidir. Eleştirinin sebebi, ilgili hadisin Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahih*'inde değil *el-Edebü'l-müfred*'inde yer almasıdır. Hadisin kaynaklarını Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu'l-kebîr*'inden aktaran muharrir şunları söyler:

"Yazarın -herhangi bir kayıt düşmeden- Buhârî remzini kullanması hadisin onun *Sahih*'inde olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Hadisin orada değil *el-Edebü'l-müfred*'de olduğunu ise biraz önce belirtmiştik. Şunu da belirtelim ki hadisçiler yani bu ilmin erbâbı, 'خ' harfini -hadis *Sahih*'inde olduğu takdirde- herhangi bir sınırlamaya gerek duymaksızın Buhârî'ye remiz yaparlar. Ama eğer hadis Buhârî'nin başka bir eserinde geçiyorsa o zaman 'خ' remzinden sonra ilgili eserin adını anarlar. Bu *Târih*'i olur, *Ta'lik*'i olur, *el-Edebü'l-müfred*'i olur veya bir başkası olur. Yazarın bunlardan haberi yoktur."⁵³

Görüldüğü üzere paragrafta geçerli bir bilgiden söz edilmekte ve Birgivi'ye yönelik önemli bir eleştiri yapılmaktadır.⁵⁴ Üçüncü ve son örnek olan "Kimin canı bir şey çeker de kendini frenler ve başkasını yeğlerse, Allah onu bağışlar"⁵⁵ şeklindeki rivayette ise Bayrampaşa İmamı'nın değerlendirme yapmakta hayli zor durumda kaldığı görülmektedir:

Birgivi'nin 'حب-شيخ' remizleriyle verdiği rivayet için muharririn açıklaması şöyledir:

"Yazar 'Bu hadisi İbn Hibbân ve Ebü's-Şeyh, İbn Ömer radiyallâhu anhümâdan rivayet etmişlerdir' demektedir. Derim ki: Bilakis rivayet eden kişi Ebü's-Şeyh İbn Hibbân'dır ve *Kitâbü's-Sevâb*'da rivayet etmektedir. Dârekutnî de *el-Efrâd*'da rivayet eder. İkisinin rivayetleri de İbn Ömer radiyallâhu anhümâdandır.

el-Câmiu'l-kebîr'de de *es-Sagîr*'de de böyle yazar. İrâkî de *İhyâ* tahririnde bunu böyle belirtir ve 'Bu hadisi Ebü's-Şeyh İbn Hibbân *Kitâbü's-Sevâb*'da rivayet etmiştir' der."⁵⁶

da ihtiva edenler' listesinde yer vermekte ve 'eğer o bir değerlendirme yapmışsa onu nakledip başka bir açıklamada bulunmama' prensibini benimsemektedir. bk. Bedî'Seyyid el-Lehhâm, *el-İmâm el-hâfiz Celâlüddîn es-Süyûtî ve cühûdühü fi'l-hadis ve ulûmihi*, Dımaşk 1994, s. 314-316.

⁵² *Tarika*, s. 147. Rivayetin Arapça'sı: "من كان له وجهان في الدنيا، كان له لسانان من نار يوم القيامة"

⁵³ *İdrâk*, vr. 68^a.

⁵⁴ Kürd Molla tarafından bu tenkide de yer verilmiştir. bk. Kürd Molla, *Şerhu't-Tarika*, vr. 501^a.

⁵⁵ *Tarika*, s. 97. Rivayetin Arapça'sı: "أيما امرئ اتشهى شهوة، فترد شهوته، وأثر على نفسه: غَيْرُ لَهُ"

⁵⁶ *İdrâk*, vr. 36^b.

Görüldüğü gibi muharric yazarın aynı şahsın adını ve künyesini iki ayrı kimlik zannettiği düşüncesindedir. Halbuki kendisi daha önemli bir yanlışta düşmektedir. Şöyle ki:

Ebü-ş-Şeyh'in (ö. 369/979) künyesi İbn Hibbân değil İbn Hayyân'dır.⁵⁷ İrâkî de ilgili cümlesinde doğru künyeyi yani İbn Hayyân'ı kullanır.⁵⁸ Muharric ise bunu yanlış algılamış ve makama da münasip bir çözüm fırsatı olduğu için bu künyeyi açıkça 'ب' harfi ile yazmıştır. Muharric'in tesbit edemediği fakat Birgivi açısından asıl üzerinde durulması gereken problem ise bu rivayetin İbn Hibbân'ın bir eserinde yer aldığı, ancak ilk anda akla geldiği gibi *Sahih*'inde değil, güvenilir râvileri incelediği *el-Mecrûhîn*'de olduğudur.⁵⁹

A. Kaynak Değerlendirmesi

Üzerinde çalıştığımız eserden hareketle, ayrıntılı bir şekilde incelenen pek çok örnek sonucu bizde hâsıl olan kanaat, *Tarîka*'nın hem yazımında, hem de tahrîcinde yaşanan en önemli problemin kaynak yetersizliği; yapılan en önemli yanlışın ise birincil kaynaklara inilmemesi olduğudur. Bu iki noktayı bilhassa muharric açısından incelemeyi önce, *İdrâk*'in sonunda yer alan altmış dört eserlik bibliyografya ile ilgili verileri sunmak istiyoruz.⁶⁰ Muharric'in sadece eser ve yazar adına yer verdiği bu kaynaklar listesini eserlerin türü, bölgeleri ve atf dağılımları açısından incelediğimizde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

TÜR DAĞILIMLARI			BÖLGE DAĞILIMLARI			ATIF DAĞILIMLARI		
Konulu	14	% 21.9	Endülüs	4	% 6.5	Konulu	306	% 22.4
Metin	7	% 10.9	Hicaz	4	% 6.5	Metin	351	% 25.7
Mevzûat	6	% 9.4	Irak	7	% 11.2	Mevzûat	47	% 3.4

⁵⁷ bk. Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*, Beyrut, ts., III, 945. Buradaki kayda göre Hayyân Ebü-ş-Şeyh'in dedelerinden biridir ve *Kitâbü's-Sevâb* yazarının tam adı şöyledir: Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî. Ayrıca bk. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadis Literatürü* (trc. Yusuf Özbek), İstanbul 1994, s. 32, 82.

⁵⁸ Maalesef bu cümle *el-Muğni*'nin son baskısında da aynı tahrife maruz kalmıştır (nşr. Eşref b. Abdülmaksûd, Riyad 1995, II, 757). Eserin üçüncü ve son cildindeki *kitap yazarları* fihrisinde ise *es-Sevâb* yazarı İbn Hibbân, *Sevâbü'l-a'mâl* yazarı Ebü-ş-Şeyh İbn Hibbân ve *es-Sevâb ve fezâilü'l-a'mâl* yazarı Ebü-ş-Şeyh olmak üzere üç ayrı yazar öngörülmüştür (*el-Muğni*, III, 329). Hâlbuki her üç eser adı da aynı kitabı yani Ebü-ş-Şeyh İbn Hayyân'ın *Sevâbü'l-a'mâl* adlı eserini ifade etmektedir. Sonuçta -ilgili metin yanlış basılmış da olsa- bu hadisin Ebü-ş-Şeyh tarafından nakledildiğine İrâkî'nin işaret ettiği kesindir. *Sahih* yazarı meşhur İbn Hibbân el-Büstî'nin (ö. 354/965) künyesinin "Ebü Hâtim" olması ise Bayrampaşa İmamı'nın isabet ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

⁵⁹ bk. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 76. İbn Hibbân senede bulunan Amr b. Hâlid el-Vâsitî adlı şahsın 'güvenilir isimleri kullanarak uydurma hadis anlatan' ve 'Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Ma'in'in yalancı saydıkları' birisi olduğunu kaydetmekte ve kabul edilemez rivayetlerine örnek olarak da bu hadisi zikretmektedir. Dolayısıyla muharric'in sözünün devamında İbnü'l-Cevzi, Süyûtî ve Alkamî'nin birbirini destekleyen ifadeleriyle *mevzûdur* hükmüne varması isabetlidir.

⁶⁰ bk. *İdrâk*, vr. 101^b-102^a. Bu liste hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmed Ürkmez, *Kadızedeliler-Sivâsiler Tartışmalarının Hadis İlmîne Etkisi*, s. 55-67.

Ricâl	10	% 15.6	Mısır	34	% 54.8	Ricâl	167	% 12.2
Şerh	14	% 21.9	Şam	9	% 14.5	Şerh	289	% 21.1
Tahrir	10	% 15.6	Diğer	4	% 6.5	Tahrir	205	% 15.0
Usul	3	% 4.7				Usul	2	% 0.2

Tablo I: Kaynakların Tür, Bölge ve Atıf Dağılımları

Tabloyu şu şekilde yorumlamak mümkündür:

1. Atıf dağılımlarına bakıldığında metin kitaplarının %25'lik bir paya sahip olduğu görülür. Söz konusu 351 atfın 339'unun Süyûtî'nin iki *Câmi'*ine (*el-Câmiu'l-kebir* ve *el-Câmiu's-sagîr*) yapılması ve ilkinе yaklaşık her üç hadiste bir, ikincisine ise her on iki hadiste bir göndermede bulunulması ilginçtir. Dolayısıyla Buhârî'nin *Sahih*'inden Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1039) *Hilye*'sine kadar bütün ana metin atıflarının, muharric birinci el kaynaklar kullanmadığı için, bu iki eserde toplandığı söylenebilir. Bayrampaşa İmamı'nın bu tutumunun sadece ilmî kifayetsizlik ya da -nisbeten- kolaylıktan değil, 'güvenilir bir eski kaynağa dayanma' ihtiyacından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Zira Kadızâdelilerin eski ulemâya ve klasikleşmiş kaynaklara büyük değer atfettikleri bilinmektedir. Yine de tüm bu atıflarına rağmen muhalifler kitapta ki zayıf hadis gerçeğini kabullenmemiş ve çeşitli çözümler üretmişlerdir. Bu arada Münâvî'nin (ö. 1032/1623) *Feyzü'l-kadir*'ine yapılan atıfların çokluğunun diğer kaynaklardaki bilgileri özetlemesinden; Süyûtî'ye yapılan atıfların çokluğunun ise hadisin diğer kaynaklarını topluca vermesinden ileri geldiği belirtilmelidir.

2. Kaynakların türlerine göre dağılımında şerh kitaplarının ve konulu eserlerin ön plana çıkması normaldir. Çünkü tahrir sırasında konuya göre hadis araması yapmak çoğu zaman pratik olmakta, söz gelimi kıyamet alâmetleriyle ilgili bir haber Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *et-Tezkira*'sında; sahâbilerden nakledilen bir dua Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Ezkâr*'ında; esbâb-ı nüzûle ilgili bir ayrıntı da Süyûtî'nin *Esbâbü'n-nüzûl*'ünde kolayca bulunabilmektedir. Ayrıca bu sonuç, şerh kitaplarının tahrircideki yerini ve önemini göstermesi bakımından da anlamlıdır. Muharricin verdiği listede yer alan dört Buhârî, bir Müslim, bir *Mesâbih*, iki *Mişkât* ve iki *el-Câmi'u's-sagîr* şerhi muharricinin yanı sıra, Birgivi'nin kaynakları konusunda da bize bir fikir vermektedir.

3. Doğrudan *tahrir* adı altında kaleme alınan eserlerin genele oranının % 15.6'da kalması, öncelikle bu sahadaki müstakil eserlerin azlığından kaynaklanmaktadır. Listedeki tahrir kitaplarıyla eşit sayıda ricâl kitabının yer almasını ise cerh ve ta'dilin tahrircideki yeriyle ilişkilendirmek mümkündür. Bir başka yönden bakıldığında bu durum, Bayrampaşa İmamı'nın sıhhat değerlendirmesine verdiği önemi de ortaya koyar. *Tarika*'daki zayıf hadis yoğunluğunun bu sonucu doğuran ana etken olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

4. Bölgesel dağılım açısından bu tablodan çıkan en net sonuç, Mısır bölgesinin *Tarika* tahririndeki ağırlığıdır. Kanaatimizce bunda en az Bayrampaşa İmamı'nın Mısır asıllı olması kadar, İbn Hacer el-Askalâni (ö. 852/1448) ve öğrencilerinin oluşturduğu tahrir birikiminin de rolü büyüktür. *İdrâkû'l-hakika* söz konusu olduğunda, kaynak sayısında % 55'i, atıf dağılımında ise %70'i bulan bu birikim, bir varsayım olarak sırf Mısır menşeli kaynaklar kullanılarak bile iyi bir tahririn hazırlanabileceğini göstermektedir. İbn Hacer altmış dört kitaptan oluşan listeye on iki eserle katılmıştır. Metin ve mevzuat hariç diğer beş türe dağılan bu bir düzine kaynağın beş tanesi doğrudan tahrir başlığını taşımaktadır. Bu rakam tüm listedeki tahrir kaynaklarının yarısına tekabül etmektedir. Onun öğrencisi olan Süyûtî'nin ise listede toplam dokuz eseri vardır ve iki metin, iki de mevzuat kitabıyla hocasının eksik bıraktığı alanları tamamlamaktadır. İbn Hacer'in diğer öğrencileri Sehâvî (ö. 902/1496) ve Kısım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) ile Süyûtî'nin öğrencisi olan Alkamî (ö. 969/1561) ve Münâvî de (ö. 1032/1623) düşünüldüğünde, tahrir alanında gerçekten uzman bir Mısır ekolüyle karşılaşılır. *İhyâ* muharriri Irâkî'nin de (ö. 806/1403) İbn Hacer'in hocası olduğunu hatırlatmak yararlı olacaktır.⁶¹

B. Yöntem Değerlendirmesi

Birgivi 'sünnete uyma konusunda hassas bir ahlâk kitabı' yazarı olarak, olabildiğince çok hadis zikretme eğilimindedir. Bu eğilim her sayfasında ortalama dört hadis bulunan bir esere kaynaklık etmesi yönüyle olumludur. Öte yandan bu yoğunluk Birgivi'nin remiz kullanımına yönelmesini ve bunun bir sonucu olarak da az kaynaka ve az remizle yetinmesini beraberinde getirmiştir. Eserde yer verilen hadis rivayetlerinin ağırlıklı olarak güzel ahlâka dair olması, ilk bakışta fazâil-i a'mâl konusunda zayıf hadislerle amel edilebileceği şeklindeki yaygın kanaati akla getirirse de,⁶² Birgivi'nin bu noktada nasıl bir tutum benimsediği araştırmaya açık görünmektedir.

Bayrampaşa İmamı ise, tahrir ettiği kitabın yazarına muhalif bir muharrir olarak öncelikle -pek çok muharririn zayıf veya sahih birçok hadiste yaptığı gibi- ulaşabildiği kaynak sayısını artırmaya gayret etmektedir. Aynı zamanda muhalif olması, bu gayretinin sonuçlarını yazara eleştiri olarak yöneltmesine sebebiyet vermiştir.

⁶¹ Bayrampaşa İmamı kitabının tam altmış yerinde İbn Hacer'den şeyhu'l-fenn (işin piri) diye bahsetmekte, üstelik yirmi iki ayrı yerde adını zikretmeye dahi gerek görmeden sadece bu unvanı kullanmaktadır (Meselâ bk. *İdrâk*, 3^b, 22^b, 31^b. İsimsiz kullanımlara ise 72^b'den sonraki hemen hemen her varakta rastlamak mümkündür).

⁶² Bu konuda bk. Abdülhay el-Leknevi, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile*, Beyrut 1994, s. 36-64; Selahattin Polat, "Zayıf Hadislerle Amel", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, Kayseri 1983, s. 83-109; Ayşe Esra Şahyar, "Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, I/1 (2003), s. 31-49.

İdrākü'l-hakika'da 100 varakta *Tarika* müellifine yöneltilen toplam eleştirisi sayısını 101 olarak tesbit ettik. Elbette ki ilmi değeri ve bilhassa isabet oranı açısından her eleştirinin ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

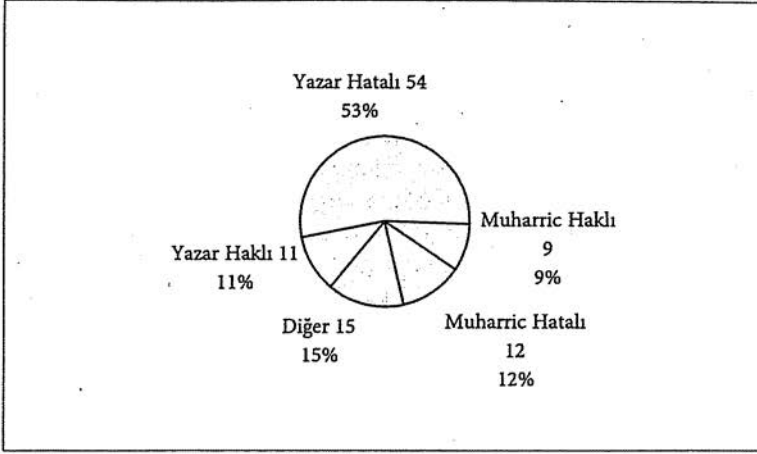
Muharririn eleştirileri konularına göre gruplandırıldığında, Yetersiz Kaynak Gösterimi ve Metinde Eksiklik başlıklarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Bunlardan ilkinde ait örnek sayısı yirmi üç, ikincisinininki ise yirmi dokuzdur. Eleştirilerin toplandığı diğer noktalar ise Metinde Hata (8), Metin Birleştirmeler (4), Yanlış Kaynak Gösterimi (4), Kaynak Tercihinde Hata (2), Kaynaklara Vâkıf Olmama (12) ve Usul (19) bağlantılı bölümlerdir.

Müttefekun aleyh olan bir hadis için genelde daha fazla kaynak aramayan Birgivi'nin bu prensibini aşırı bir şekilde tenkit etmemiş olan Bayrampaşa İmamı, ulaştığı ek kaynakları kaydetmekle yetinmiş, hadislerin konu açıklamalarında kullanılmak üzere kısaltılarak verilmesi uygulamasında ise daha hassas davranmıştır. Bazen hadisi oluşturan beş altı cümleden ilkinin veya ilk ikisinin alan, Bazen hadisin ortasından veya sonundan bir bölüm nakleden Birgivi'nin bu tutumu Bayrampaşa İmamı'nın tepkisine sebep olmuştur.

Kanaatimizce hem kaynak gösterimi hem de metin hassasiyeti hususundaki problemler yöntem ve anlayış farklılığından kaynaklanmaktadır. Zira tahrir işleminde, metinlerin tam verilmesi ve kaynakların eksiksiz aktarılması önemlidir. Ancak bu durum, hadis alanı dışında eser kaleme alan bir yazardan, bütün hadislerin metin ve kaynaklarını eksiksiz vermesinin beklenmesini gerektirmez. Dolayısıyla eksik sunulan hadisleri “وللحديث تمة” (Hadisin devamı şöyledir) diyerek tamamlayan muharririn bu davranışı yerindedir. Bazı durumlarda yazarın hadisleri “Bize ulaşan bilgilere göre” gibi ifadelerle nakletmesini muharririn “Anlaşılan hiç kimsenin kitabında görememiş” şeklinde yorumlaması ise tartışmaya açıktır.

IV. Sonuç

Tarika tahririnde Bayrampaşa İmamı Ali Efendi'nin eleştirilerinde ne ölçüde başarılı olduğunu belirleyebilmek için aşağıdaki grafikten yararlanılacaktır:

GRAFİK-I: Tarafların Haklılık Payı Oranları

Değerlendirmeye giren toplam örnek sayısı 101 olduğu için, birimlerinin yüzdeleriyle örnek sayıları arasında paralellik görülen bu grafiğe bakılarak şunlar söylenebilir.⁶³

1. Muharririn hatalı bulunduğu on iki noktanın üçte ikisi kaynaklarla ilgilidir ve buna ana kaynaklardan yararlanmaması sebep olmuştur. Birgivi'yi yanlış kaynak göstermekle suçladığı üst üste dört yerde de yanılması bunun açık bir göstergesidir.⁶⁴ Kalan dört örnek ise usule dairdir ve Bayrampaşa İmamı'nın hadis istilahlarına âşina olmamasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ilginç nokta ise, *İdrâk*'i yazarken neredeyse hiç imlâ hatası yapmayan Ali Efendi'nin, Birgivi'nin bu yöndeki kusurlarını tenkit ettiği satırlarda üst üste yazım hataları yapmış olduğu gerçeğidir.⁶⁵

2. İşaret edilen usul ve literatür yetersizlikleri göz önünde bulundurulduğunda Bayrampaşa İmamı'nın tam anlamıyla bir muhaddis sayılamayacağı ortadadır. Birgivi'nin eserine dair gerçekleştirdiği bu çalışmasında getirdiği eleştirilerin %75 oranında tutarlı ve %65 nisbetinde haklı olması Bayrampaşa İmamı'nın referanslarının (bazıları ikincil kaynaklar da olsa) büyük ölçüde güçlü olmasından ileri gelmektedir ve tabii ki bu her şeyden önce hadis ilmi açısından bir kazanımdır.

⁶³ Söz konusu 101 eleştirinin tamamına makalenin sınırlılıkları nedeniyle yer verilememiştir. Diğer örnekler için bk. Ahmed Ürkmez, *Kadızedeliler-Sivâsiler Tartışmalarının Hadis İlimine Etkisi*, s. 68-141.

⁶⁴ bk. Ahmed Ürkmez, *a.g.e.*, s. 106-112.

⁶⁵ bk. *İdrâk*, vr. 59^b, 72^b, 84^b.

3. Bayrampaşa İmamı'nın eleştirilerinin Birgivi'yi olumsuz etkilemediği toplam on bir örnek, **yazar haklı** ifadesiyle tanımlanmıştır. Örneklerin sekizi devamı çok uzun olan hadislerden yapılan alıntılarla ilgilidir ve Birgivi'nin bunu yapması doğal karşılanmalıdır. Kalan üç noktanın ikisinde, rivayet kalıplarının kullanımı tartışılmaktadır. Müslim'in *el-Câmiu's-sahih*'inde yer alan bir hadisin sözün akışı içerisinde **temrîz sîgası** (زوي) ile nakledilmesini eleştiren muharric, Tirmizi'den alınan bir başka hadisin Bezzâr'daki farklı rivayetine dikkat çekilirken 'وزاد في رواية' denilmesini de yanıltıcı bulmaktadır.⁶⁶ Mamafih her meçhul rivayet kalıbının mutlaka onun zayıflığına delâlet etmeyeceği de,⁶⁷ yukarıdaki rivayet farklılığı ifadesinin açıkça bir önceki metnin sahibine atıf sayılmayacağı da bilinmektedir. Aslen Mısırlı olmasına rağmen muharric Arapça'nın kullanım özelliklerine dayanan bu noktaları ihmal etmiş görünmektedir.

Birgivi'nin haklı sayılabileceği diğer konu ise "Başınız bir derde girdi diye ölmeyi istemeyin"⁶⁸ hadisini kaydederken "*Muvatta hariç diğer Kütüb-i Sitte*" ifadesini kullanmasıdır. Her ne kadar muharric yerleşik *Kütüb-i Sitte* anlayışını vurguluyorsa da İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i yerine İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ının ya da Dârimî'nin *es-Sünen*'inin altıncı kaynak kabul edilmesi gibi bir eğilim de mevcuttur.⁶⁹

Neticede burada işaret edilen on bir noktaya muharricin hatalı olduğu on iki örnek de eklendiğinde, eleştirilerin yaklaşık dörtte birinin geçersiz, en azından gereksiz olduğu sonucuna varmak mümkündür.

4. Tablodaki Diğer başlığı, niteliği hakkında kesin karar verilemeyen, ya iki tarafın birden haklı veya iki tarafın birden haksız olduğu durumların belirtilmesinde kullanılmıştır. Meselâ Birgivi'nin 'İbn Ebû'd-Dünyâ merfû olarak rivayet eder' açıklamasını yaptığı, muharricin ise Münzirî'den 'mevkûf olması daha büyük ihtimaldir' bilgisini naklettiği bir örnekte⁷⁰ iki taraf da haklıdır.

⁶⁶ Detaylar için bk. Ahmed Ürkmez, *a.g.e.*, s. 87-90.

⁶⁷ Eğer bir müellif eserinin başında böyle bir öngöründe bulunmuşsa, o zaman temrîz sîgası kullanması onun o hadisi zayıf saydığına açıkça delâlet eder. Nitekim Münzirî eserinin önsözünde, belli özellikleri taşıyan rivayetleri zayıf kabul ettiğini ve bu hükmünü, ya hadisi şüphe kipi "زوي" ile başlatarak ya da sonunda hiçbir açıklama yapmayarak bildireceğini açıklamaktadır (*et-Tergîb ve't-terhib*, Beyrut 1996, I, 51). Hasen seviyesinin altındaki tüm rivayetleri -uydurmalar da dahil olmak üzere- kapsayan bu tavrı önemseyen ve tam elli beş hadiste hatırlanan muharric (meselâ bk. *İdrâk*, vr. 18^a, 24^a, 32^b, 38^a) yer yer Münzirî'nin ilgili açıklamasından kesitler sunar (*İdrâk*, 13^b-14^a, 27^a, 41^b). Yukarıdaki itiraz da hadis usulüne hâkim olmayan Bayrampaşa İmamı'nın bu ilkeyi alışkanlık haline getirmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

⁶⁸ Hadisin Arapça'sı şu şekildedir: "لا يَمُوتَنَّ أَحَدُكُمْ مَوْتًا بَشْرًا نَزَلَ بِهِ".

⁶⁹ bk. Celâlüddin Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvi fi Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Beyrut 1993, I, 140; Kettâni, *Hadis Literatürü*, s. 1-5; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Selâsü rasâil fi ilmi mustalahi'l-hadis*, Beyrut 1997, s. 110 vd. (dp. 1).

⁷⁰ bk. Ahmed Ürkmez, *a.g.e.*, s. 69-70.

Çünkü muharricinin naklettiği genel ve geçerli bir bilgi iken, Birgivi'nin yaptığı olanı tasviridir ve o da doğrudur. Zira İbn Ebü'd-Dünyâ hadisi merfû olarak rivayet etmiştir.

Çalışması boyunca dört hadisi gözden kaçıran,⁷¹ bir hadisin metnini yazıp karşısını boş bırakan,⁷² iki yerde de hadisler arasında takdim-tehir yapan⁷³ Bayrampaşa İmamı, iki rivayet hakkında da 'bulamadığını' belirten ifadeler kullanmaktadır.⁷⁴ Bu rakamların genele (775 hadise) oranla çok düşük olduğuna da işaret edilmelidir.

Hareket noktasının 'bir grubun görüşlerini savunmak veya çürütmek' olması, bir başka ifadeyle bütünüyle ilmi denilebilecek bir endişeyle yola çıkması, Bayrampaşa İmamı Ali Efendi'nin *İdrâk*'in yazımı öncesinde ve bilhassa sonrasında sergilediği cesur tavrı gölgelememelidir. Zira Hanya fâtihî Kaptanıderyâ Silâhdar Yusuf Paşa'nın 'Hanya ganîmetlerini saraydakilere yeterince yedirmedeği'⁷⁵, Vezîriâzam Sâlih Paşa'nın da 'Sultan İbrahim Cinci Hoca'ya üfürülmeye giderken yolda kalabalık eden konvoy dışı arabaların trafiğe çıkmalarını engellemediği' için⁷⁶ bizzat sultanın emriyle idam edildikleri bir ortamda, Kadızâdeliler'in şeyhülislâma yaptıkları 'Bayrampaşa İmamı'nın katledilmesi' başvurusu sembolik olmaktan öte bir anlam taşımaktadır.

Sonuç olarak *İdrâk*'i-*hakîka* hadis ilimleri açısından olduğu kadar, telif edildiği dönemin şartları ve yazılış amacı bakımından da dikkate değer bir çalışmadır. *İdrâk* yazarı tahrîc ettiği esere kesinlikle muhalif olmasına rağmen, bu muhalefetini yıkıcı bir yaklaşıma dönüştürmemiş ve tarafsızlığını büyük ölçüde korumuştur. Kanaatimizce eser Osmanlı dönemi hadis çalışmalarında pek rastlanmayan tahrîc kültürü ve geleneğine, dönemden de izler taşıyan farklı bir boyut kazandırmıştır.

"Bir Muhalefet Aracı Olarak Tahrîc"

Özet: 'Bir hadisin rivayet edildiği kaynakları bulmak ve sıhhat değerlendirmesini yapmak' anlamına gelen tahrîc, eleştiriye oldukça yatkın bir süreçtir. Bu özelliğinden ötürü Osmanlı

⁷¹ Krş: *Tarika*, s. 44, 54, 103, 179 ve *İdrâk*, vr. 19^a, 20^b, 42^b, 86^b.

⁷² bk. *Tarika*, s. 190; *İdrâk*, vr. 92^b.

⁷³ bk. *Tarika*, s. 96, 139; *İdrâk*, vr. 36^{a-b}, 60^b-61^a.

⁷⁴ bk. *Tarika*, s. 15; *İdrâk*, vr. 10^a. Aynı sayfada yer alan söz konusu iki hadisten ikincisi "خير الناس من لم أجد له هكذا" (bu şekliyle bulamadım) dediği rivayet her ne kadar -eserinin sonundaki kaynaklar listesinde de zikrettiği- *Kenzü'l-ummâl* de mevcutsa da (XVI, 167 [nr. 44154]), o günün şartlarında bu kaynaktaki binlerce hadisin arasında bulunamamış olmasını doğal karşılamak en doğrusudur.

⁷⁵ Hanya Kalesi Ağustos 1645'te (Cemâziyelâhir 1055) fethedilmiştir. Paşa'nın katli ise zaferin hemen ardından vuku bulmuştur. Detaylar ve Kaptanıderyâ'nın kişiliği için bk. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1961, III, 393-400.

⁷⁶ Cinci Hoca (ö. 1058/1648) için bk. Abdülkadir Özcan, "Hüseyin Efendi", *DİA*, XVIII, 541-543. Vezîriâzam Sâlih Paşa için bk. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 404.

tarihinin en önemli ve en ünlü fikri hâdiselerinden olan Kadızâdeliler-Sivâsiler tartışmasında etkin bir muhalefet aracı olarak kullanılmıştır.

Sivâsî kökenli yazar Ali b. Hasan b. Sadaka, Kadızâdeliler'in temel referansı durumundaki *et-Tarikatü'l-Muhammediyye* üzerine bir tahrîc kitabı hazırlamıştır. Bu makalede, *İdrâkî'l-hakika* adını taşıyan ve Birgivi'nin *et-Tarika*'sına yönelik 100'den fazla eleştiri içeren söz konusu kitaptan hareketle, tahrîc literatürünün muhalefet aracı olarak kullanılması konusunu ele almak amaçlanmıştır.

Atıf: Ahmed ÜRKMEZ, "Bir Muhalefet Aracı Olarak Tahrîc", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, II/2, 2004, s. 87-106.

Anahtar kelimeler: Tahrîc, Kadızâdeliler, Sivâsiler, İdrâkî'l-hakika, Birgivi.